

УДК 342.76

DOI <https://doi.org/10.32782/ln.2024.22.2.35>

Огурцов О.П.

к.ю.н., суддя,

Окружний адміністративний суд, м. Київ

ORCID ID: 0009-0002-1550-3973

ОБМЕЖЕННЯ ПРАВ І СВОБОД ЛЮДИНИ І ГРОМАДЯНИНА ПІД ЧАС ВІЙНИ: ЗАРУБІЖНИЙ ДОСВІД

Актуальність теми дослідження. Дослідження обмежень прав людини і громадянина під час війни має важливе значення в сучасному світі, де збройні конфлікти та виклики безпеці продовжують змінювати політичні та правові ландшафти. Обставини воєнного часу змушують уряди вживати заходів, які обмежують певні свободи, порушуючи критичні питання щодо балансу між захистом національної безпеки та дотриманням прав людини.

Особливої актуальності темі дослідження додає необхідність тлумачення механізму впливу на тимчасове призупинення або обмеження прав під час надзвичайних ситуацій, що регулюється міжнародними нормами та правовими рамками, такими як Женевські конвенції та Міжнародний пакт про громадянські та політичні права. В основі цих документів лежить принцип пропорційності, а також правові гарантії, проте їхнє застосування часто суттєво відрізняється в різних країнах.

Вивчення зарубіжного досвіду сприяє визначенню ефективних та етичних практик управління обмеженнями прав під час конфлікту. Тематичні дослідження таких країн, як Велика Британія, Ізраїль, Німеччина та Індія, дають цінну інформацію про практичні виклики та довгострокові наслідки таких заходів. Цей досвід особливо актуальний для України, яка долає складнощі підтримки безпеки під час війни, дотримуючись при цьому міжнародних стандартів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Узагальнення наукових досліджень демон-

струє зростаючий інтерес до питання балансу між національною безпекою і правами людини під час війни. Науковці підкреслюють роль міжнародних правових рамок, таких як Женевські конвенції та МППП, у визначенні обмежень, що гарантують дотримання основоположних свобод (Clapham A., Богів Я., Кондрецький І., Базов В. П., Stammers N., Kretzmer D., Gieseke J., Bhat A. A., Маркович Х. М.). При цьому, порівняльні дослідження, найчастіше, зосереджуються на розкритті проблеми пропорційності, необхідності та підзвітності у застосуванні таких заходів етично та ефективно.

Метою дослідження є аналіз зарубіжних практик обмеження прав і свобод людини і громадянина під час воєнного часу з акцентом на визначенні ефективних та етичних підходів до забезпечення балансу між національною безпекою та індивідуальними свободами.

Основний зміст дослідження. Ситуації воєнного часу створюють унікальні виклики для урядів, часто вимагаючи обмеження прав людини і громадянина для забезпечення національної та громадської безпеки. Розуміння теоретичного підґрунтя таких обмежень вимагає чіткого визначення того, що є обмеженнями прав у воєнний час, вивчення правової бази, яка регулює ці заходи та аналізу принципів, якими керуються державні органи при їх застосуванні.

Обмеження прав у воєнний час – це тимчасові обмеження, що накладаються урядом на певні права людини і громадянина під час збройного конфлікту або оголошеного над-

звичайного стану. Ці обмеження, зазвичай, спрямовані на усунення загроз безпеці, підтримання громадського порядку та підтримку військових операцій [1]. Найчастіше порушуються такі права, як свобода вираження поглядів, свобода пересування, право на недоторканність приватного життя та право на мирні зібрання. В екстремальних випадках можуть бути порушені навіть такі фундаментальні права, як право на життя або захист від катувань, хоча міжнародне право суворо забороняє відступати від певних прав, що не допускають відступів, за будь-яких обставин.

Характер обмежень прав у воєнний час часто залежить від масштабу конфлікту, конкретних загроз, що стоять перед країною, а також правових та інституційних структур у країні. Уряди повинні балансувати на тонкій грані між заходами, що забезпечують громадську безпеку, та уникненням зловживань владою, які підривають демократію та людську гідність. Всебічне розуміння цих обмежень вимагає вивчення їхнього обґрунтування, обсягу та меж відповідно до міжнародного права.

Міжнародне право забезпечує структуровану основу для обмеження прав під час воєнного часу, гарантуючи, що такі заходи не є свавільними або непропорційними. Ключові міжнародні документи, зокрема Женевські конвенції, Міжнародний пакт про громадянські і політичні права (МПГПП) та регіональні договори, такі як Європейська конвенція з прав людини (ЄКПЛ) [2], визначають умови, за яких права можуть бути обмежені.

МПГПП дозволяє державам відступати від певних прав під час надзвичайних ситуацій, що загрожують життю нації, за умови, що такі заходи є суворо необхідними, пропорційними та недискримінаційними. Стаття 4 МПГПП чітко окреслює умови для відступів від прав, наголошуючи на необхідності офіційного оголошення надзвичайного стану та повідомлення про це міжнародній спільноті [3]. Однак певні права, такі як заборона катувань, рабства і кримінального покарання

заднім числом, вважаються такими, що не допускають відступів, і повинні дотримуватися навіть під час війни.

Женевські конвенції зосереджені на гуманітарному праві, що регулює ведення війни і захист осіб, які не беруть участі у військових діях, таких як цивільне населення, медичний персонал і військовополонені. Ці конвенції забороняють такі практики, як колективні покарання, напади на цивільне населення та поведінка, що принижує гідність, незалежно від міркувань безпеки [4]. Принципи пропорційності, необхідності та підзвітності є фундаментальними для забезпечення того, щоб обмеження прав у воєнний час були законними та етичними. Пропорційність вимагає, щоб ступінь обмеження був співмірним із загрозою, на яку воно спрямоване. Заходи не повинні накладати непотрібний тягар на окремих осіб або групи осіб і повинні бути найменш обмежувальними засобами, доступними для досягнення цілей безпеки.

Принцип необхідності підкреслює, що обмеження виправдані лише тоді, коли вони необхідні для вирішення конкретних обставин конфлікту. Цей принцип гарантує, що уряди не будуть використовувати умови воєнного часу для запровадження заходів, які слугують політичним або авторитарним цілям.

У свою чергу, підзвітність вимагає надійних механізмів нагляду для контролю за виконанням обмежень прав і запобігання зловживанням. Прозорість у прийнятті рішень і можливість для постраждалих осіб домагатися відшкодування через судові або адміністративні механізми мають вирішальне значення для підтримки суспільної довіри і легітимності.

Дані принципи допомагають досягти балансу між законними потребами держави у підтримці безпеки та імперативом захисту людської гідності та свободи. Включаючи ці керівні принципи, міжнародне право прагне забезпечити рамки, в яких держави можуть вирішувати складні етичні та практичні проблеми, пов'язані з управлінням у воєнний час.

Обмеження прав людини і громадянина під час війни є постійною практикою в багатьох країнах, оскільки уряди намагаються вирішити проблеми безпеки і підтримати громадський порядок. Вивчення конкретних історичних і сучасних прикладів показує, як ці обмеження застосовувалися, наскільки ефективно вони досягали поставлених цілей, а також які наслідки мали для громадянських свобод і демократичних принципів.

У Великій Британії під час Другої Світової війни уряд запровадив значні обмеження громадянських свобод, щоб протистояти екзистенційній загрозі, яку становила війна. Цензура воєнного часу була одним з найбільш поширених заходів, оскільки влада прагнула контролювати потік інформації та запобігти поширенню матеріалів, які могли б зашкодити моральному духу або допомогти ворогу. Газети, листи та інші форми комунікації контролювалися, а пропаганда широко використовувалася для формування громадської думки. На додаток до цензури, інтернування ворожих іноземців стало ключовою політикою. Тисячі людей, переважно громадян Німеччини та Італії, були затримані на підставі припущення, що вони можуть становити загрозу безпеці, незважаючи на те, що в більшості випадків не було достатніх доказів на підтримку таких тверджень. Також посилювався нагляд за населенням з метою виявлення потенційних шпигунів і колабораціоністів [6]. Ці заходи були ефективними у вирішенні деяких нагальних проблем безпеки, таких як запобігання витоку конфіденційної інформації. Однак, вони були здійснені значною ціною для громадянських свобод. Багато інтернованих згодом були визнані невинними, що викликало суспільний резонанс і підкреслило небезпеку надмірно широких і невибіркових обмежень. Довгострокові наслідки цієї політики включали зростання скептицизму щодо надмірних повноважень уряду і тривалий вплив на сприйняття громадянських прав у Великій Британії.

Ізраїль, стикаючись з постійними конфліктами і загрозами безпеці, запровадив різні

обмеження прав людини і громадянина для вирішення своїх унікальних проблем у сфері безпеки. Такі заходи, як комендантська година, обмеження на пересування та обмеження права на зібрання, часто застосовуються, особливо – в районах з підвищеною напруженістю. Комендантська година вводиться для запобігання насильству або терористичній діяльності, тоді як обмеження пересування спрямовані на контроль потоку людей, які в'їжджають і виїжджають з чутливих районів. Хоча ці заходи обґрунтовуються урядом як необхідні для забезпечення безпеки громадян і підтримання громадського порядку, вони зазнають значної критики з боку правозахисних організацій та міжнародної спільноти [7]. Такі обмеження часто непропорційно впливають на палестинське населення, викликаючи занепокоєння щодо дискримінації та ерозії основних прав. Баланс між потребами безпеки і зобов'язаннями з дотримання прав людини залишається спірним питанням в Ізраїлі, де тривають дебати про пропорційність і необхідність цих заходів.

У післявоєнній Німеччині, особливо під час «холодної війни», країна зазнала значних обмежень громадянських свобод, оскільки намагалася впоратися з напруженістю в розділеній нації. У Східній Німеччині нагляд з боку Штазі (служби державної безпеки) досяг безпрецедентного рівня, з широко-масштабним моніторингом діяльності громадян і придушенням інакомислення. Прикордонний контроль був ще однією помітною рисою, а Берлінський мур символізував крайні заходи, вжиті для того, щоб запобігти втечі східних німців на Захід. Хоча ці заходи були виправдані східнонімецьким урядом як необхідні для національної безпеки і стабільності, вони призвели до широкого поширення страху, недовіри і придушення фундаментальних свобод. На противагу цьому, Західна Німеччина зіткнулася з власними викликами, зокрема, у боротьбі із загрозою тероризму в 1970-х роках. Було вжито таких заходів, як посилення нагляду та обмеження діяльності

екстремістських груп, але в рамках, що мали на меті збереження демократичних принципів [8]. Возз'єднання Німеччини ознаменувало значний перехідний період, який супроводжувався зусиллями, спрямованими на демонтаж репресивних систем Сходу і відновлення демократичних свобод. Німецький досвід висвітлює виклики, пов'язані з балансуванням між безпекою і свободою, і підкреслює важливість переходу від обмежувальної політики до системи, яка захищає права людини.

У контексті Індії, регіон Кашмір довгий час був осередком конфліктів і обмежень прав людини. Уряд часто запроваджував такі заходи, як відключення зв'язку, обмеження на зібрання та пересування у відповідь на занепокоєння з приводу безпеки. Відключення зв'язку, включаючи відключення інтернету, часто виправдовують як засіб запобігання поширенню дезінформації та підтримання порядку під час заворушень. Обмеження на зібрання і пересування також спрямовані на стримування протестів і запобігання насильству. Хоча ці заходи можуть сприяти короткостроковій стабільності, вони зазнають широкої критики за їхній вплив на основні свободи та повсякденне життя мешканців. Правозахисні організації наголошують на непропорційному впливі цих обмежень на цивільне населення, включаючи обмежений доступ до освіти, охорони здоров'я та економічних можливостей [9]. Уряд Індії виправдовує ці дії як необхідні для боротьби з тероризмом і збереження територіальної цілісності, але довгострокові наслідки включають напружені відносини з місцевим населенням і зростаючу міжнародну увагу.

Досвід Великої Британії, Ізраїлю, Німеччини та Індії підкреслює необхідність ретельного аналізу пропорційності, необхідності та підзвітності при впровадженні таких заходів. Його аналіз аргументує важливість переходу до системи, що поважає права людини, після того, як безпосередня загроза минула, гарантуючи, що спадщина політики воєнного часу не підірве ширші цілі правосуддя і демократії.

Запровадження обмежень прав людини і громадянина під час війни часто виявляє спільні стратегії для всіх країн, незалежно від їхніх культурних і правових систем. Однак, на ці заходи також глибоко впливають унікальні культурні, історичні та правові контексти кожної країни, що призводить до різних результатів з точки зору суспільної довіри та стійкості демократичних цінностей. Вивчення спільних практик, а також культурних і правових відмінностей дозволяє краще зрозуміти баланс між потребами безпеки і захистом прав людини.

Однією з найпоширеніших спільних стратегій управління у воєнний час є контроль над ЗМІ та інформацією. Уряди запроваджують цензуру, щоб запобігти поширенню чутливої інформації, яка може допомогти супротивнику або зашкодити суспільному духу. Як уже зазначалося, під час Другої світової війни Велика Британія здійснювала ретельний моніторинг і цензуру комунікацій, тоді як під час сучасних конфліктів уряди часто обмежують доступ до інтернету або забороняють роботу соціальних мереж, щоб протидіяти дезінформації та запобігти заворушенням. Іншою поширеною практикою є використання надзвичайного законодавства для надання урядам надзвичайних повноважень, таких як затримання осіб без суду і слідства, обмеження пересування або запровадження комендантської години [10]. Ці заходи виправдовуються як необхідні для усунення безпосередніх загроз, але часто застосовуються в обхід стандартних правових гарантій. З урахуванням розвитку технологій, уряди розширюють можливості моніторингу для виявлення і нейтралізації потенційних загроз. Часто йдеться про фізичне спостереження, наприклад, на контрольно-пропускних пунктах, і цифрові методи, такі як відстеження онлайн-комунікацій і діяльності.

Незважаючи на ці спільні стратегії, культурні та правові відмінності суттєво впливають на те, як саме запроваджуються та сприймаються обмеження. Країни з міцними

демократичними традиціями, такі як Велика Британія, часто вбудовують обмеження в міцну правову базу, яка включає систему стримувань і противаг для запобігання зловживанням. На противагу цьому, країни з менш усталеними демократичними нормами можуть запроваджувати подібні заходи без еквівалентних гарантій, що призводить до більших ризиків авторитарного перевищення повноважень. Культурні фактори також відіграють певну роль: в одних суспільствах може існувати вища толерантність до обмежень прав через колективні цінності, які ставлять безпеку вище за індивідуальні свободи, тоді як інші народи – можуть чинити опір таким заходам, як неприйнятному посягання на особисті свободи.

Результати обмежень у воєнний час широко варіюються і мають як короткострокові, так і довгострокові наслідки. У короткостроковій перспективі ці заходи можуть бути ефективними для вирішення нагальних проблем безпеки, таких як запобігання нападам або підтримання громадського порядку. Однак їхній довгостроковий вплив на суспільну довіру і демократичні цінності часто виявляється складнішим. Надмірні або недостатньо обґрунтовані обмеження можуть підірвати довіру громадськості до державних інституцій, особливо – якщо вони сприймаються як дискримінаційні або надмірно втручальні. Особливо це помітно у випадках, коли програми спостереження або заходи цензури продовжують діяти і після завершення конфлікту, створюючи відчуття постійної незахищеності та обмежуючи простір для інакомислення або критики. З іншого боку, країни, які успішно повертаються до нормального управління після конфлікту, відновлюючи свободи і підзвітність, часто відчують відродження довіри і демократичної стійкості.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Обмеження прав людини і гро-

мадянина під час воєнного часу залишається складним і дуже дискусійним питанням, зумовленим необхідністю дотримання балансу між національною безпекою та збереженням основоположних свобод. Порівняльний аналіз зарубіжних практик демонструє, що хоча такі заходи, як контроль над ЗМІ, законодавство про надзвичайний стан і спостереження, широко застосовуються, їхня ефективність та етична виправданість залежать від дотримання принципів пропорційності, необхідності та підзвітності. Країни, які вбудовують ці обмеження в надійні правові рамки і забезпечують механізми нагляду, як правило, пом'якшують негативні довгострокові наслідки для суспільної довіри і демократичних цінностей. І навпаки, країни, які надають пріоритет безпеці, а не правам людини, часто стикаються зі значними проблемами у відновленні свобод і суспільної довіри після конфлікту.

На результати таких заходів значною мірою впливають культурний і правовий контексти. Демократії з потужними інституційними механізмами контролю мають більше шансів не допустити переростання обмежень прав в авторитарні практики. Однак, навіть у таких системах ерозія свобод під час війни створює ризики для демократичного врядування. Для України, вивчення іноземного досвіду дає можливість впроваджувати обмеження прав у спосіб, що відповідає міжнародним правовим нормам і водночас вирішує нагальні проблеми безпеки. І хоча обмеження прав під час війни є неминучим, його впровадження має бути ретельно вивіреном, щоб уникнути підризу тих самих демократичних цінностей і свобод, які уряди прагнуть захистити.

Подальші дослідження в цій галузі можуть сприяти виробленню більш ефективної політики реалізації прав людини, гарантуючи, що цілі національної безпеки досягаються без надмірної шкоди для людської гідності та міжнародних правових стандартів.

Анотація

Стаття присвячена дослідженню обмежень прав людини і громадянина під час воєнного часу, з акцентом на порівняльному аналізі зарубіжного досвіду та його наслідків для стандартів врядування і прав людини. У ньому розглянуто правові та етичні аспекти запровадження таких обмежень, а також те, як міжнародні документи, такі як Женевські конвенції та Міжнародний пакт про громадянські і політичні права (МПГПП), регулюють їхнє застосування. Наголошено на важливості збалансування імперативів національної безпеки зі збереженням фундаментальних прав, гарантуючи, що надзвичайні заходи є необхідними і пропорційними загрозам, з якими стикаються.

Висвітлено різноманітні підходи, застосовані такими країнами, як Велика Британія, Ізраїль, Німеччина та Індія, до запровадження обмежень у воєнний час. Продемонстровано складнощі та виклики, пов'язані із запровадженням таких заходів, як цензура, обмеження пересування та стеження, в межах міжнародного права. У дослідженні визначено спільні риси, зокрема використання надзвичайного законодавства та механізмів нагляду, а також визнано унікальні культурні та правові контексти, які впливають на ефективність і сприйняття цих заходів.

Проілюстровано вплив заходів на громадянські свободи та суспільну довіру. Хоча деякі заходи ефективно вирішують нагальні проблеми безпеки, їхні ширші наслідки часто включають ерозію демократичних принципів і напружені відносини з постраждалим населенням. Аналіз підкреслює необхідність створення надійної системи підзвітності для запобігання зловживанням і підтримки довіри суспільства до влади під час кризових ситуацій.

Проаналізовано довгострокові наслідки обмежень воєнного часу з акцентом на переході від надзвичайного управління до систем, які підтримують людську гідність і свободи. Підкреслено критичну роль міжнародних стандартів у формуванні етичної та ефективною політики, пропонуючи уроки для таких країн, як Україна, які стикаються з сучасними безпековими викликами, прагнучи дотримуватися демократичних цінностей та зобов'язань у сфері прав людини.

Ключові слова: обмеження прав і свобод, воєнний час, міжнародне право, права людини, громадянські свободи, цензура, законодавство, демократичні принципи, національна безпека, зарубіжний досвід.

Ogurtsov O.P. Restriction of human and civil rights and freedoms in time of war: foreign experience

Summary

The article examines restrictions on human and civil rights during wartime, with a focus on a comparative analysis of foreign experience and its implications for governance and human rights standards. It examines the legal and ethical aspects of imposing such restrictions, as well as how international instruments, such as the Geneva Conventions and the International Covenant on Civil and Political Rights (ICCPR), regulate their application. The importance of balancing national security imperatives with the preservation of fundamental rights is emphasised, ensuring that extraordinary measures are necessary and proportionate to the threats faced.

The article highlights the various approaches taken by countries such as the UK, Israel, Germany and India to impose wartime restrictions. It demonstrates the complexities and challenges associated with the introduction of measures such as censorship, restrictions on movement and surveillance within the framework of international law. It identifies commonalities, such as the use of emergency legislation and oversight mechanisms, and recognises the unique cultural and legal contexts that affect the effectiveness and perception of these measures.

The impact of the measures on civil liberties and public trust is illustrated. While some measures

are effective in addressing immediate security concerns, their wider consequences often include the erosion of democratic principles and strained relations with affected populations. The analysis highlights the need to establish a robust accountability system to prevent abuses and maintain public trust in the authorities during crises.

The long-term implications of wartime restrictions are analysed, with a focus on the transition from emergency governance to systems that uphold human dignity and freedoms. The conclusions emphasise the critical role of international standards in shaping ethical and effective policies, offering lessons for countries such as Ukraine that face contemporary security challenges while striving to uphold democratic values and human rights obligations.

Key words: restriction of rights and freedoms, wartime, international law, human rights, civil liberties, censorship, legislation, democratic principles, national security, foreign experience.

Список використаних джерел:

1. Clapham, A. (2019). The limits of human rights in times of armed conflict and other situations of armed violence. In *The Limits of Human Rights*. Oxford University Press. pp. 305–318.
2. Богів, Я., & Кондрецький, І. Сучасні міжнародно-правові засоби захисту прав і свобод людини й громадянина під час повномасштабної війни на території України. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. Серія: «Юридичні науки», 2023. № 10 (4), С. 372–377.
3. International Covenant on Civil and Political Rights (1966). *United Nations Human Rights*. URL: <https://www.ohchr.org/en/instruments-mechanisms/instruments/international-covenant-civil-and-political-rights#:~:text=of%20the%20judgement.,4.,the%20detention%20is%20not%20lawful>.
4. Базов, В. П. Принципи міжнародного гуманітарного права. *Юридична Україна*. 2020. № (12). С. 35–42.
5. Принципи війни за міжнародним гуманітарним правом – Право в умовах війни. *Право в умовах війни*. URL: <https://law-in-war.org/pryncyipy-vijny-za-mizhnarodnym-gumanitarnym-pravom/>.
6. Stammers, N. (1983). *Civil Liberties in Britain During the 2nd World War: A Political Study*. Croom Helm. P 260.
7. Kretzmer, D. The law of belligerent occupation in the Supreme Court of Israel. *International Review of the Red Cross*, (2006). 94(885), 207–236.
8. Gieseke, J. (2014). *The History of the Stasi: East Germany's Secret Police, 1945–1990*. Berghahn Books p. 268.
9. Bhat, A. A. Communication blackout in Kashmir: A study of the impact on education and healthcare. *Journal of Human Rights Practice*, (2020). 12(3), 456–472.
10. Маркович, Х. М. Права і свободи людини в умовах воєнного стану: фокус пріоритетів. *Актуальні проблеми правознавства*. 2023. № 15. С. 95–97.